

Marcin Kafar
Uniwersytet Łódzki

Adam F. Kola
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Mistrzowie – preliminaria O założeniach pewnego projektu badawczego

Celem niniejszego tekstu jest przybliżenie założeń programowych projektu badawczego pt. *Mistrzowie – preliminaria*. Pomysł projektu zrodził się w wyniku oddolnego działania nieformalnej grupy badawczej „Forum Humanistyczne”¹, zawiązanej w 2005 roku w Pluskach k. Olsztyna przez przedstawicieli dyscyplin z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, m.in. Rafała Klestę-Nawrockiego (etnologa, antropologa kultury i politologa), Adama F. Kolę (kulturoznawcę i slawistę), Jacka Kowalewskiego (antropologa kultury, metodologa historii i archeologa), Wojciecha Piaska (metodologa historii i archeologa) oraz Martę Śliwę (filozofa i archeologa)². Do wymienionych wyżej badaczy dołączyło wkrótce kilkudziesięciu innych, reprezentujących ośrodki akademickie z całej Polski. Warto przytoczyć tutaj fragment *Wprowadzenia*, jakie do pierwszego tomu serii „Colloquia Humaniorum” – cyklu tekstowego wieńczącego poszczególne odsłony prac podejmowanych w ramach corocznych spotkań forumowiczów³ – przygotowali jego autorzy:

¹ W dalszej części tekstu, z przyczyn stylistycznych, posługiwać się będziemy skrótem FH.

² Powstanie Forum Humanistycznego ma również swoją „prehistorię” sięgającą roku 2004. Wtedy to, z inicjatywy Jacka Kowalewskiego, doszło do jego rozmów z badaczami z Olsztyna i Torunia (m.in. z Olgą Kwiatkowską, Wojciechem Piaskiem, Martą Śliwą oraz Beatą Zielewską); wówczas też została podjęta decyzja o powołaniu do życia grupy badawczej i konferencyjnym wyjeździe do warmińskiej wsi Pluski.

³ Chodzi o konferencje „Colloquia Humaniorum”. Nieprzerwanie od 2005 roku miejscem wspomnianych kolokwiów jest pensjonat „Złoty Strug”, położony w Pluskach. Fakt ten jest o tyle godny podkreślenia, że, naszym zdaniem, duch środowiska naukowego tworzony jest nie tylko, a nawet nie przede wszystkim w obrębie tego, co zawiera się w intelekcie, ale również – a może głównie – poprzez to, co stanowi nieuchwytną w dużej mierze jego otoczkę zmysłową, relacyjną czy przestrzenną. Przykładem jest słynna szkoła semiotyczna Moskwa – Tartu, której fundamenty ideowe rodziły się w prowincjonalnym odosobnieniu (Żyłko 2009), czy matematyczna szkoła lwowska, korzystająca z restauracyjno-knajpianych dobrodziejstw dawnych Kresów. Mariusz Urbanek w książce pt. *Genialni* pisał m.in.: „W Szkockiej [jednej z restauracji lwowskich – przyp. M. K. i A. F. K.] dyskutowano o matematyce, grano w szachy i pito. Przede wszystkim koniak, dużo koniak. Najwięcej Banach, choć i inni nie wylewali za kołnierz. (...) Banach ze swoją kompanią po wyczerpujących dyskusjach przenosili się do nieodległej knajpki prowadzonej pod numerem szóstym na Akademickiej przez Zofię Teliczkową. Robiła tak pyszne kanapki i sałatki, że powszechnie nazywana była Mamą Teliczkową. «Na zakąskę i na jednego» – zapamiętał te wyprawy Kazimierz Szałajko” (Urbanek 2014: 47). Pensjonat „Złoty Strug” i jego sprzyjające czynieniu mniejszych i większych naukowych odkryć otoczenie to otwarty do późna bar, za atmosferę zaś odpowiada zapach drewna palonego w kominku czy opustoszałe nabrzeże jeziora Plusze, z unoszącymi się nad nim jesienną porą mgłami (pluskowe konferencje odbywają się zwykle w październiku).

W niniejszym tomie spotykają się reprezentanci różnorodnych stylów współczesnego dyskursu humanistycznego. Dyscyplinarna i instytucjonalna dywersyfikacja prezentowanych głosów nie powinna zacierać podzielanego przez nas głęboko przekonania, iż wspólny wysiłek, którego owoce trzymane są właśnie w rękach czytelnika, stanie się zaczynem budowy forum łączącego we wspólnym celu różnorodnie rozbrzmiewające głosy. Cel ów trafnie zdefiniowany został przez [Clifforda Geerta – przyp. M. K. i A. F. K.], który swego czasu stwierdził: „problem integracji życia kulturalnego staje się problemem umożliwienia ludziom – zamieszkującym różne światy – autentycznego i wzajemnego wpływu na siebie” (Kowalewski, Piasek, Śliwa 2006: 7–8).

Ta dość nieśmiało wyrażona nadzieja „łączenia we wspólnym celu różnorodnie rozbrzmiewających głosów” zamieniała się stopniowo w rosnące przekonanie, iż siła tkwiąca w badaniach prowadzonych na pograniczach dyscyplinarnych jest w stanie ożywić pola dyskursywne wcześniej wyciszone, zapewne też niemożliwe do rozpoznania tak długo, jak długo perspektywa, jaką przyjmujemy za obowiązującą, nakierowana jest na dyscyplinarne centra.

Idąc za tym wskazaniem, podejmowaliśmy następujące wyzwania tematyczne, przekształcone w toku konferencyjnych dyskusji i poprzedzających je studiów indywidualnych w ważne pozycje książkowe: *Zaangażowanie czy izolacja? Współczesne strategie społecznej egzystencji humanistów* (Kowalewski, Piasek 2007); *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności* (Kowalewski, Piasek, Śliwa 2008); *Antropologizowanie humanistyki. Zjawisko – procesy – perspektywy* (Kowalewski, Piasek 2009); *„Zwroty” badawcze w humanistyce. Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne* (Kowalewski, Piasek 2010); *Humanistyka i dominacja. Oddolne doświadczenia społeczne w perspektywie zewnętrznych rozpoznań* (Rakowski, Malewska-Szałygin 2011); *Etyczno-moralne aspekty „praktyk humanistycznych”* (Kafar, Kola 2015)⁴.

Punktem podsumowującym dotychczasowe inicjatywy forumowe była X konferencja z cyklu „Colloquia Humaniorum” pt. *Teoria w humanistyce – humanistyka w teorii*, która odbyła się 27–29 października 2014 roku (jej opiekunami merytorycznymi byli Marcin Brocki, Adam F. Kola i Jacek Kowalewski). Kilka miesięcy później, w Toruniu, poczyniliśmy próbę rekapitulacji podstaw ideowych, celów i trybu kontynuowania praktyk badawczych uskutecznianych w obrębie FH. Poszukując wsparcia w strategii twórczego dialogu (brali w nim udział Michał Januszkiewicz, Marcin Kafar, Adam F. Kola, Jacek Kowalewski oraz Wojciech Piasek) uznaliśmy, iż osiągnięty do tej pory dorobek, potencjał osobowy, wreszcie też – co nie jest bez znaczenia we wspólnocie badawczej o takim charakterze jak nasza – typ

⁴ W przygotowaniu są kolejne tomy, a mianowicie *Humanistyka (pół)peryferii* (Abriszewski, Kola, Kowalewski 2016) oraz *Humanistyka i polityka. Czy wszystko jest polityczne?* (Brocki, Kleśta-Nawrocki b.d.). Szczegóły dotyczące działalności Forum Humanistycznego znaleźć można m.in. na stronie internetowej www.forhum.uni.torun.pl.

więzów interpersonalnych jest kapitałem dającym mocną podstawę do wprowadzenia FH na nowe, zarówno pod względem formalno-prawnym, jak i merytoryczno-organizacyjnym, tory.

Podstawowa zmiana dotyczy formuły działań FH i efektów, jakie chcielibyśmy uzyskać. Punktem odniesienia nie jest już – jak miało to miejsce dotychczas – zbieranie i prezentowanie głosów w zakresie wyznaczonym przez poszczególnych członków grupy, lecz wielowarstwowa precyzacja stanowiska na (za)dany temat, osiągnięta poprzez uruchomienie odpowiednio sprofilowanej pracy zespołowej. Pozwolić ma ona przede wszystkim na uspoźnienie podejść, wyłaniających się ze współdzielonego namysłu nad określoną problematyką trafiającą – w tym względzie podtrzymujemy przyświecające nam wcześniej przesłanie – w „żywy nerw” zjawisk konstytuujących współczesną humanistykę i nauki społeczne. Długofalowym zamierzeniem zdefiniowanego w ten sposób przedsięwzięcia jest/będzie więc konsekwentne wykształcanie odrębnego „kolektywu myślowego” (Fleck 1986).

W fazie dokonywania przeobrażenia FH postanowiliśmy skupić się na zadaniu wyostrenia samoświadomości wspólnotowej; w naturalny sposób nasza *refleksywna*⁵ uwaga musiała się zatem skupić m.in. na kategorii (intelektualnego) „Mistrza”. Tę mocno zapoznaną w dzisiejszej Akademii figurę postanowiliśmy odświeżyć, sytuując ją na dwóch uzupełniających się poziomach: *partykularnym*, nakierowującym środowiskowe myślenie na doświadczenia własne (wewnątrz-kolektywne w odniesieniu do FH) oraz *generalnym*, starającym się rozpoznać znaczenia kategorii „Mistrz” i „mistrzostwo” w szerszym historycznym i społeczno-kulturowym kontekście. Obierając owo dwudzielne stanowisko założyliśmy, iż z jednej strony pozwoli nam ono wyszczególnić procesy, jakim sami jako grupa podlegamy, z drugiej zaś – przyznając słusność regule „długiego trwania” (Braudel 1999) – zdołamy uchwycić specyfikę aktualnych zachowań obecnych w sferze późnonowoczesnych instytucji naukowych i edukacyjnych. O ile poziom pierwszy (partykularno-wspólnotowy) jesteśmy w stanie, a nawet powinniśmy zidentyfikować w jakiejś mierze, ujmując rzecz w przenośni, „introwertycznie”, o tyle poziom drugi (generalny) mamy nadzieję zagospodarować, zapraszając do współpracy z nami badaczy niezwiązanych do tej pory z FH w ogóle bądź sympatyzujących z Forum na zasadzie tzw. luźnych, zapośredniczonych kontaktów.

⁵ Słowo „refleksywny” stosujemy, ulegając sugestii Romy Sendyki, która pisze: „(...) z «utraczonego w tłumaczeniu» terminu chciałabym uczynić funkcjonalne narzędzie języka polskiej humanistyki, nawet jeśli trzeba będzie w tym celu pójść pod prąd naszych terminologicznych przyzwyczajień”. „Słowo «reflexive» i «reflective» są tłumaczone na język polski często za pomocą tego samego przymiotnika – refleksyjny. Chciałabym rozróżnić te dwa terminy. Oba mają «podwojoną referencję». «Reflective» oznacza «akt kognitywny», «refleksję» w sensie namysłu, medytacyjność, ale także «zdolność odbijania», np. promieni słonecznych; «reflexive» konotuje akt zwrotu, sugeruje cyrkularną relację” (Sendyka 2015: 7). Tenże „akt zwrotu” traktujemy w naszym przypadku jako akt „zwrotnego” podejścia nauki do samej siebie, czyniąc z niego narzędzie do przyglądania się praktykom poznawczo-badawczym, tak jak każdym innym praktykom społeczno-kulturowym (por. Kafar 2016).

Cel ten zaczęliśmy realizować w grudniu 2015 roku. Udało się wtedy doprowadzić do spotkania o charakterze na poły analitycznym, na poły warsztatowym, któremu nadaliśmy roboczy tytuł *Mistrzowie – preliminaria*. Tym razem zagościliśmy w progach Collegium Maius Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Instytucjonalną pieczę nad seminarium-warsztatem objęły: Pracownia Badań nad Pamięcią Zbiorową w Postkomunistycznej Europie POSTCOMER Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (reprezentowana przez Adama F. Kolę)⁶ oraz Katedra Badań Edukacyjnych Uniwersytetu Łódzkiego, z którą związany jest Marcin Kafar, jak również pełniący funkcję członków Komitetu Naukowego seminarium Jacek PiekarSKI i Danuta Urbaniak-Zając.

Przygotowując się do „mistrzowskich preliminariów”, poczyniliśmy kilka założeń porządkujących. Pośród tych ostatnich za wiodącą należy uznać chęć stworzenia kolektywnej mapy osobowych (nazywanych „mistrzowskimi” właśnie) fascynacji, wzorów do naśladowania, jawnych i niejawnych inspiracji, źródeł leżących u podstaw fermentu twórczego itd. Przyjęliśmy, że poprzez wywołanie postaci odciskających na nas – członkach FH – niezatarte piętno, starać się będziemy łączyć to, co – równolegle – jest ważne biograficznie i myślowo (zgodnie z dewizą, iż myśl nigdy nie istnieje w pozapersonalnej próżni), a także relacyjnie. Paleta zasadniczych w tym horyzoncie pytań była/jest (bo to wciąż projekt *in statu nascendi*) następująca: co skłania mnie do posługiwania się pojęciem „Mistrz” lub powstrzymuje przed podobnymi zakusami? Kto był/jest moim Mistrzem? Czy mój Mistrz jest kimś wyjątkowym i takim dla mnie pozostawał/pozostaje bez względu na okoliczności? Czy na swojej drodze „profesjonalnej” natrafiłem na więcej niż jednego Mistrza? Jeśli tak, co o tym zdecydowało? Czy moim Mistrzem stał się ktoś z innej dyscypliny lub spoza nauki? Jak rzutowało to na proces formowania mnie jako badacza o określonej proveniencji? Czy identyfikacja „osobowa” jest rzeczywiście niezbędna do podtrzymania/ożywienia etosu mistrzostwa? Czy „mistrzostwo” może zastąpić „Mistrza”? Jakie warunki muszą być spełnione, aby tak się stało? Ta seria pytań wyrażana była w trybie orientującym, miała ona stanowić rodzaj drogowskazów, pokazujących potencjalne kierunki rozważań i interpersonalnych podróży uczestników spotkania.

Jak zostało to zasygnalizowane wyżej, „mistrzowskie preliminaria” w zamyśle ich bezpośrednich pomysłodawców (Marcina Kafara i Adama F. Koli) miały przekraczać orbitę doświadczeń osobistych, przenosząc nas w wymiar przynajmniej wstępnych uogólnień – to rys typowy dla forumowych praktyk badawczych – skoncentrowanych na odkrywaniu kulturowo-społecznych prawidłowości i mechanizmów, ujawniających tematyczne drugie dno kategorii „Mistrza” i „mistrzostwa”. Zaproponowaliśmy zatem wyodrębnienie, jako komplementarnych względem obszaru wspólnotowo-osobistego, dwóch dodatkowych obszarów.

⁶ W tym sensie również niniejsza praca powstała wyniku realizacji projektu badawczego nr 2011/03/D/HS2/06170, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

Pierwszy z nich obejmuje sferę zagadnień społeczno-politycznych i instytucjonalnych, gdzie rola Mistrza uzewnętrznia się w odniesieniu *do* czy też postrzegana jest *przez* pryzmat zmieniającej się kultury. W tym planie stawiamy zatem pytania rozpięte między terażniejszością a przeszłością: jaką funkcję pełni (dziś) Mistrz, zwłaszcza w świecie akademickim? Kim kiedyś był Mistrz w procesie wyłaniania się szkoły czy grupy badawczej? Co dzieje się z uczniami, gdy Mistrza zabraknie? Czy wierność wobec Mistrza jest cnotą, czy też bycie w pełni wolnym badaczem wymaga wyzwolenia się z mistrzowskich „objęć”? I wreszcie: jakie aktualnie „obowiązują” reguły transferu wiedzy, umiejętności i kompetencji między Mistrzem a uczniem/uczniemi? A może obecnie nie potrzebujemy już Mistrzów? Może nigdy ich nie potrzebowaliśmy, zaś wsparcie ich autorytetem miało jedynie budować naszą pozycję w instytucji? Czy jeszcze inaczej: może było to wyłącznie pochodną wzorów kultury, w ramach której hierarchia wyznaczała pozycję władzy?

Po drugie, napięcie między tym, co „dziś” a tym, co „wczoraj” odsłania też płaszczyznę splecioną z kategorią „Mistrza” jako kogoś formującego intelektualnie i osobiście. W tym przypadku zajmować nas powinny kulturowe, systemowe i inne okoliczności obecności Mistrzów w Akademii jako takiej i w jej dziedzicznych przejawach. Zapytujemy więc o to, *kim* jest Mistrz i *czym* jest „Mistrz”? W jaki sposób figura Mistrza ulegała zmianie historycznej w łonie świata Akademii? Czy istnieją Mistrzowie kanoniczni? Czy Mistrzami mogą być postaci „węzłowe” (np. odlegli fizycznie ojcowie-założyciele danych dyscyplin czy tradycji naukowych), czy też niezbędny jest osobisty kontakt między uczniem a Mistrzem? Jeśli zaś kontakt ten miałby być istotny, to czy da się wyabstrahować Mistrza z naszego życia „poza-profesjonalnego” i widzieć go wyłącznie w perspektywie działań „profesjonalnych”? Czy nie jest to sprzeczne z tradycyjnym postrzeganiem Mistrza? Przy tej okazji zastanowić się także warto, jakie znaczenie w konstytuowaniu Mistrza odgrywają pośrednicy, ci, co ponoć znali go lepiej niż my sami? Osobne problemy zawierają się w kwestiach: uczenia się z innych tradycji kulturowych, w których Mistrzowie również funkcjonują/funkcjonowali oraz poszukiwania języka odpowiedniego do mówienia/pisania o Mistrzu (jakich środków użyć, by nie popaść w bałwochwalstwo, serwilizm i hagiografizm, zarazem utrzymując niezbędną wagę sprawy?).

Widać więc, że paleta wyróżnionych treści stała się bogata, ale też niezwykle złożona, na tyle złożona, iż parogodzinny tryb seminaryjno-warsztatowy, na jaki się zdecydowaliśmy, okazał się – owszem – bardzo poręczny przy wydobywaniu kolejnych niuansów i odkrywaniu „zakamarków i szczelin” tematycznych, wszelako nie pozwolił on – czego w istocie należało się spodziewać – do końca usystematyzować, tym bardziej więc i wyczerpać podjętych zagadnień.

Nasz tekst zakończymy zatem następującym apelem: wszystkich, którzy czują się członkami inicjatywy FH, a także tych, którzy nimi nie są, lecz chcieliby włączyć

⁷ Sformułowań „profesjonalny” *versus* „nieprofesjonalny” używamy zgodnie z zabarwieniami semantycznymi, jakie nadał im Marcin Kafar (2011; 2013).

się w zaproponowany przez nas horyzont myślenia o „Mistrzach” i „mistrzostwie”, zapraszamy do współpracy w najbliższych miesiącach, w tym do uczestniczenia jesienią 2016 roku w konferencji pt. *Od „Mistrzów” do „mistrzostwa”*, zaplanowanej jako XI „Colloquia Humaniorum”.

Wszelkie uwagi, komentarze, propozycje współpracy projektowej prosimy kierować na adresy mailowe: marcin.kafar1@gmail.com, adamkola@umk.pl lub przez nasze konta na portalu Academia.edu: <https://unilodz.academia.edu/MarcinKafar>, <https://torun-pl.academia.edu/AdamFKola>.

Bibliografia

Abriszewski K., Kola A. F., Kowalewski J. (red.) (2016) *Humanistyka (pół)peryferii*, Olsztyn–Toruń, Forum Humanistyczne (praca w druku).

Braudel F. (1999) *Historia i trwanie*, tłum. B. Geremek, Warszawa, Czytelnik.

Brocki M., Kleśta-Nawrocki R. (red.) (b.d.) *Humanistyka i polityka. Czy wszystko jest polityczne?*, Forum Humanistyczne (praca w przygotowaniu).

Fleck L. (1986) *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, tłum. z niem. M. Tuskiewicz, wstęp do wyd. pol. Z. Cackowski, Lublin, Wydawnictwo Lubelskie.

Kafar M. (red.) (2011) *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Kafar M. (red.) (2013) *Scientific biographies. Between the „professional” and „non-professional” dimensions of humanistic experiences*, Łódź–Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Kafar M. (2016) *Auto/biograficzne aspekty praktyk poznawczych – przestrzenie do-świadczeń i refleksji w: Auto/biograficzne aspekty praktyk poznawczych*, M. Kafar (red.), Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (praca w druku).

Kafar M., Kola A. F. (red.) (2015) *Etyczno-moralne aspekty „praktyk humanistycznych”*, Toruń–Łódź, Forum Humanistyczne, Międzynarodowe Centrum Zarządzania Informacją ICIMSS.

Kowalewski J., Piasek W. (red.) (2007) *Zaangażowanie czy izolacja? Współczesne strategie społecznej egzystencji humanistów*, Olsztyn, Forum Humanistyczne, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Kowalewski J., Piasek W. (red.) (2009) *Antropologizowanie humanistyki. Zjawisko – procesy – perspektywy*, Olsztyn, Forum Humanistyczne, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Kowalewski J., Piasek W. (red.) (2010) *„Zwroty” badawcze w humanistyce. Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne*, Olsztyn, Forum Humanistyczne, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Kowalewski J., Piasek W., Śliwa M. (2006) *Wprowadzenie w: Granice dyscyplinarne w humanistyce*, J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa (red.), Olsztyn, Forum Humanistyczne, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Kowalewski J., Piasek W., Śliwa M. (red.) (2008) *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, Olsztyn, Forum Humanistyczne, Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Rakowski T., Malewska-Szałygin A. (red.) (2011) *Humanistyka i dominacja. Oddolne doświadczenia społeczne w perspektywie zewnętrznych rozpoznań*, Warszawa, Forum Humanistyczne, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Sendyka R. (2015) *Od kultury ja do kultury siebie. O zwrotnych formach w projektach tożsamościowych*, Kraków, Universitas.

Urbanek M. (2014) *Genialni. Lwowska szkoła matematyczna*, Warszawa, Iskry.

Żyłko B. (2009) *Semiotyka kultury. Szkoła tartusko-moskiewska*, Gdańsk, słowo/obraz terytoria.